

Tone Peršak

DAIMON ZAPELJEVANJA

(Pričujoči spis je nastal kot referat, pripravljen za disput v okviru Vilenice '97 in je bil prebran v Lipici 12. septembra 1997)

Na vabilo k sodelovanju v razpravi z naslovom Daimon zapeljevanja sem se odzval tudi zato, ker me je pritegnil nekoliko zagonetni naslov. Pritegnil me je s svojo nejasnostjo oziroma odprtostjo, saj dopušča in omogoča razpravo tako rekoč o čemerkoli. Seveda je ob tej priložnosti in v tem okolju pričakovati predvsem razpravo o posebnih zmožnostih poezije oziroma umetnosti nasploh, še posebej glede na to, ker se zdi t.i. realni svet iz dneva v dan bolj tožbe vreden in nebo prepolno pohabljenih zvezd. Še posebej, če gledamo nanj s stališča kritičnega intelektualca ali tudi s stališča vesti sodobnega sveta, kakršnega, kot se zdi, poskuša vedno znova uveljavljati mednarodni PEN (podobno držo skuša vzpostaviti tudi izrazito manjšinski del politike v svetu, npr. organizacija, ki jo je zasnoval nekdanji predsednik Kostarike in Nobelov nagrajenec za mir Oscar Arias Sanchez, ki se je te dni mudil v Sloveniji). Vendar naslov ponuja tudi druge možnosti. »Kaj hoče od mene ta naslov?« sem se spraševal in se zavestno odpovedal Rilkejevim verzom, ki so bili ponujeni kot možno izhodišče za razmišljanje.

Najprej sem potemtakem moral premisliti sam naslov. Verjetno je razumljivo, da sem se najprej spomnil na Sokratovega Daimona in tako rekoč v isti sapi na Russelov film Demoni in na številne mitske zgodbe, v katerih demoni obsedajo ljudi in bogove... Kakorkoli že gledamo, demon je v večini primerov nekakšno skrivnostno nadnaravno bitje, ki ni bog, in ki lahko obsede človeka ali, sodeč po indijski zgodbi o nastanku gledališča (Natja Šastra), ki jo pripoveduje mitski junak Bharata, lahko tudi celo bogove. Demon zlahka spravi človeka v ekstazo, torej v posebno stanje, ko se ne obvlada več in je potemtakem iztirjen, ker se ne more več spraviti v red oziroma v svoj običajni vzorec vedenja. Z vidika razuma kot najvišje vrednote evropske civilizacije je torej demon nekaj nadvse problematičnega, ker človeku jemlje njegovo normalnost oziroma človeškost, obvladanost in naravnost k razumnim ciljem ter k nenehnemu izboljševanju samega sebe in sveta. Ljudje in bogovi so morali iznajti številne metode in veščine za to, da so se mogli vedno znova osvoboditi demonov in premagovati lastno obsedenost, ki jih je silila v početje najbolj nemogočih nečednosti.

In »zapeljevanje«? Izhajam kajpak iz pomena, ki ga ima ta pojem zlasti v slovenščini, kajti zdi se mi, da nekatere tuje besede, ki jih prevajamo v slovenščino kot »zapeljevanje« nimajo nujno povsem istega pomena. Lahko imajo tudi drugačne sopomene in so celo pomensko širše ali bogatejše, vendar... Že pojem zavodenje

(zavoditi, zavesti) v hrvaškem ali srbskem jeziku, se mi zdi, ne pomeni nujno povsem istega kot naš pojem zapeljevanje (zapeljevati, zapeljati) v slovenščini. Isto velja tudi za pojem *Verführung*, s katerim običajno prevajamo pojem zapeljevanje v nemščino. Nekoliko bližji je morda slovenskemu pojmu drugi nemški pojem z nekoliko drugačno vsebino *Irreführung*, ki povezuje ta samostalnik s pridevnikom *irre* (bloden, zmeden, celo blazen) in glagolom *irreführen*, ki ga prevajamo kot zapeljati v zмотo, zavajati ali za nos voditi. Zdi se namreč, da se pojma v slovenščini drži posebni moralistični podtekst, saj glagoli, izvedeni iz samostalnika zapeljevanje (zapeljevati, zapeljati) ali samostalnika zapeljivec in zapeljivka ali iz zveze »je bil zapeljan/a«, vedno želijo povedati, da je tisti, ki nekoga zapeljuje ali ga je zapeljal, v bistvu slab, in da je spraval nekoga drugega (dekle, fanta, kogarkoli) v nekakšno nesrečo in zmoto, ponavadi v greh, in sicer tako, da ga je zvalil v greh z minljivim in kratkotrajnim užitek, ki mu ga je ponudil in omogočil. Vaba oziroma sredstvo zapeljevanja je torej užitek oziroma ugodje, morda nekakšen privid sreče, ki ga nekdo komu začasno omogoči zato, da ga zapelje v zmoto ali nesrečo oziroma v greh. To se mi zdi ključna vsebina tega pojma, četudi morda na prvi pogled podrejena ali nekako v ozadju. Fant zapelje deklo v greh, pravimo, in jo za vse življenje onesreči, ker se je poslej prime sloves zavržene grešnice, vendar je prejkolesj tudi sam deležen posledic svojega nečednega početja (spomnimo se Prešernove pesmi *Ponočnjak*, ki opisuje takega »dekličev zapelj'vavca«). To je ena pogostejših tem slovenske ljudske poezije in tudi starejše umetne književnosti, zadeva pa nemalokrat ravno umetnost. Stritar, ki se je sicer zavzemal za slovensko gledališče, je hkrati svaril pred zapeljivostjo meščanskega gledališča, ki ga je opisal kot »kraj, kamor zahaja v dolgih zimskih večerih meščan, da si preganja dolgčas s praznimi šalami in neslanimi burkami, ali pa celo, da si daje šepetati otrple počutke z razuzdanim vedenjem, z umazanim govorjenjem«.

In, kako torej v kontekstu te opredelitve pojmov »demon« in »zapeljevanje« razumeti ta naslov kot izziv za razpravo? Kdo oziroma kaj je danes »daimon zapeljevanja«, ki obseda ljudi, jih spravlja v ekstazo ali druga nenormalna stanja in naposled v greh ali nesrečo? To vprašanje je tem bolj zanimivo, ker lahko odgovorimo nanj s protivprašanjem, ali ni danes skoraj vse, s čimer se iz dneva v dan srečujemo na vsakem koraku, eno samo zapeljevanje? V intervjuju, ki je bil ponatisnjen v zadnji številki *Nové revije*, govori Jean Baudrillard v bistvu o dveh svetovih. O umetnem svetu, v katerem živijo ljudje, če lahko tako rečemo, ki so sprejeli diktat evro-ameriške civilizacije nenehnega napredka, katerega cilj naj bi bili predvsem uspešnost, ugodje in na vsak način preseganje tegobnosti življenja, smrtnosti ipd. To je, kot pravi, svet omrežij, prenosnih telefonov, svet navidezne resničnosti, ki jo posredujejo mediji. Na drugi strani je, kot pravi, svet odpadkov, skratka, svet ljudi, ki ne dohajajo takega razvoja. In mi bi zdaj najbrž lahko rekli, da ta prvi svet v celoti temelji na zapeljevanju, na zasipavanju s ponudbo ugodja oziroma užitka, občutka uspešnosti in sreče, ki je sam sebi namen kot nekakšen edini res vredni cilj, za katerega se spleča živeti. Evropska in ameriška civilizacija temeljita na nenehnem povečevanju proizvodnje in izumljanju vedno novih storitev in posledično na nenehnem povečevanju porabe proizvedenega, in da bi to bilo mogoče, je potrebno vložiti izjemne napore in veliko spretnosti v zapeljevanje, da ljudi prepričamo, da preprosto morajo okusiti in uživati ugodje in biti srečni ob vsem tem, s čimer jih zapeljujemo. Tudi ljudje, cele skupine ljudi iz t.i. jet seta, iz sveta mode, filma, estrade, biznisa itd., so se spremenile v neke vrste proizvod medijske produkcije, ki je na razpolago kot sredstvo zapeljevanja množic, da bi te množice hrepenele po tem svetu in si prizadevale vstopiti vanj. In gre v bistvu za natančno isto kot pri Prešernovi

pesmi, za ponudbo ugodja, ki veliko velja, dokler traja ugodje, nato utone v pozabo in konča na takšnem ali drugačnem smetišču – odpadu, morišču. Najboljši primer se je zgodil prav v zadnjem času, z življenjem in, žal, tudi s smrtjo britanske princese Diane, katere zgodba z zaključkom vred je v bistvu zgodba te vrste zapeljevanja. Kot rečeno, vključno z zaključkom kot vrhunskim spektaklom, o katerem so odločale predvsem zahteve medija (pot pogrebnega spreveda so podaljšali zaradi gledalcev, nastopili so nekateri vrhunski zvezdniki itd.). Vse, od poroke pred šestnajstimi leti do smrti in pogreba, se je zgodilo natanko tako, kot se je moralo zgoditi, da lahko deluje, kot mora delovati. In da bi bil učinek popoln, je princesa Diana, če sem lahko nekoliko ciničen, umrla v ravno pravem času in na pravi način, da je dokončno odigrala svojo vlogo. Seveda se ne želim navezati na natolcevanje, da je šlo pravzaprav za uboj, dejstvo pa je, da se je vse zgodilo natanko kot v dobro zrežiranem hollywoodskem filmu. Zgodba se je z zvezo princese in matere prihodnjega kralja z egiptovskim bogatašem začela bližati nevarnemu klimaksu, ko bi se lahko zelo hitro spremenila v sodobno različico Othella. Tak konec pa je v bistvu omogočil, da bo Dianina zgodba z vso svojo zapeljivostjo in dražljivostjo delovala vsaj še nekaj časa. Lahko bi celo ugibali o tem, da so bili žalujoči Angleži Diani morda tudi hvaležni, da je pravočasno umrla in zato ni prišlo do raz-očaranja; npr. do poroke z egiptovskim bogatašem, ki bi postal očim prihodnjega angleškega kralja itd.

Moderna civilizacija na vseh področjih življenja proizvaja navidezno resničnost, katere namen je v prvi vrsti zapeljevanje ljudi, in to ne le posameznikov, temveč množic, celih držav. Za nas, Slovence, je v tem pogledu zelo pomemben privid Evropske unije. Naj takoj poudarim, da ne želim te razprave izkoristiti za politični namen in ne tega prostora za kakršnokoli politično propagando. Ne za vključitev v EU in ne proti vključitvi v EU. Hočem samo povedati, da se EU vedno bolj kaže kot svojevrstni privid in konstrukt evropske nezadostnosti, ki se opaja sama s seboj in s sirenskim petjem vabi v svojo navidezno resničnost nove evropske demokracije. Pri čemer je popolnoma jasno, da te nove demokracije nimajo nobene druge možnosti, kot da pristanejo na navidezno resničnost in navidezno bleščečo prihodnost Evropske unije ter se, kolikor je pametno hitro, vključijo vanjo. Svet se namreč tudi na politični ravni dogaja po isti logiki. Na eni strani je navidezna resničnost demokracije, blaginje in harmonije, na drugi strani je svet »odpadkov«, kot pravi Baudrillard, ki je obsojen na manjvrednost in izločenost, na neugodje in trpljenje, in četudi je delitev umetna in vsiljena, je najbrž skoraj ni mogoče preseči. Vse pa temelji ravno na zapeljevanju in prepričevanju, da nas »notri« čaka sreča, saj bomo postali člani »prve lige«, »zunaj« pa izolacija, nesreča, osamljenosti in izločenost iz vseh pomembnih procesov in užitkov. Zapeljevanje se dogaja tudi znotraj same EU. V zadnjih dneh smo lahko brali ali slišali poročila o tovrstnem zapeljevanju, ko je šef Evropske komisije Jacques Santer, očitno prestrašen ob glasovih, da Nemčija začenja dvomiti v uresničljivost načrta o Evropski monetarni uniji, dvoril nemškemu finančnemu ministru (T. Weigel), češ da je on (Santer) prepričan, da bo Weigel nedvomno znal urediti stvari v Nemčiji, kajti samo on je sposoben zagotoviti, da bo Nemčija zadovoljila vse konvergenčne kriterije itd. Ne glede na to, da je povsem na mestu vprašanje, ali Evropa še ima dovolj energije, da to iluzijo združene Evrope, kateri bi se EU z monetarno unijo res zelo približala, uresniči ali pa bo EU dejansko omagala in tako rekoč utonila v nekakšni transatlantski (severnoameriško-evropski) federaciji, ki jo, kot novo veliko iluzijo, vse tako kaže, snujejo v ZDA, pa je za Slovenijo in verjetno še za marsikatero srednjeevropsko in vzhodnoevropsko državo samo ena kolikor toliko realna možnost. Da se čim bolj premišljeno pripravi

na vključitev v EU. Kot zdaj kaže, bo prevladala navidezna resničnost integracije demokratičnega sveta; kaj se bo dogajalo pod videzom, je pač veliko vprašanje. Dogajala se bo dejanskost, ki je vedno drugačna.

Kot rečeno, temelji ta konstrukcija, ki jo živimo (na eni strani zapeljiva navidezna resničnost, na drugi prezira in pomilovanja vredno odlagališče odpadkov) v osnovnih predpostavkah evro-ameriške civilizacije. Ena teh osnovnih predpostavk, ki zaradi moralističnih zadržkov morda nikoli ni bila povsem na glas izrečena ali zapisana v kakšno ustavo, je pravica do užitka. Človek je krona stvarstva oziroma gospodar sveta in, ker je tako, njegovo življenje ne more biti namenjeno ničemur drugemu kot samo sebi, se pravi užitku brez kakršnegakoli namena in naloge. Če do kraja izpeljemo novoveško samorazumevanje človeka, pridemo torej do takšnega zaključka. Ker je človek vrh in gospodar stvarstva, je njegovo življenje samo sebi namen; to pa je lahko samo, če je v bistvu namenjeno samo užitku ob dejstvu, da je. Brž ko to življenje skušamo podrediti in ga postaviti v službo kakršnemukoli cilju zunaj samega življenju, pa četudi je ta cilj neko novo življenje, se ta posvečenost sebi (užitek nad življenjem) izgubi. Zato se ta civilizacija zapeljevanja za ugodje ali užitek ves čas ubada prav s tem, kako doseči užitek (lepoto, zdravje, uspeh, trajno mladost itd.), ne da bi nas to pripeljalo v kakršnokoli zadolženost za karkoli. Gre za to, da jemo zaradi užitka in ne zaradi tega (kako banalno!), da bi se najedli ali se zredili, da pijemo zaradi užitka in ne zaradi žeje, da prakticiramo spolnost zaradi užitka, ne zaradi potomcev itd. Prav slednje je najpomembnejše, kajti užitek v spolnosti je pač največji užitek, ki ga človek s svojim telesom zmore. Zato je ta »umetni svet« prežet s spolnostjo, ki je tudi zgolj sama sebi (torej ugodju) namen in nima nikakršnega cilja zunaj sebe. Vse, kar se v tem svetu dogaja, išče svoje reference v spolnosti in poskuša vedno znova spodbuditi željo po spolnem užitku. Navaden reklamni oglas za čevlje, za zdravilišče, celo za otroško hrano, je zasnovan tako, da zbuja erotične asociacije. Življenje jet seta je prikazano kot nenehno poigravanje na robu spolnosti, nabito z erotizmom (vrhunec predstavljajo dražbe oblek, ki so jih nosili npr. princesa Diana, Elvis Presley, Liz Taylor itd.).

Seveda sem s takšnim razmislekom verjetno po mnenju marsikoga zašel v nevarno bližino moraliziranja. Vendar ne gre za to. Gre preprosto za to, da je civilizacija prišla do stopnje, ko ni več razvoja naprej in je možno samo še samoobnavljanje istega na navidezno vedno višji ravni. Svet se danes igra razvoj in napredek. Ta igra pa se kot sleherna igra igra na način navidezne resničnosti in je ujeta v to svojo temeljno zakonitost, ki je nujni pogoj za to, da igra ostaja igra (Huizinga, Caillois). Hkrati pa drugače sploh ne more biti, kajti če se bo človeštvo odločilo – in prejkoslej se gotovo bo – za nov razvojni podvig in za resnični korak naprej, bo to pomenilo zelo hud pretres zanj. Podoben pretres, kot so bili pretresi ob prehodu iz starega v srednji ali iz srednjega v novi vek. Zato ni nič narobe, če zapeljujemo in se puščamo zapeljivati, kajti tisto, kar bo sledilo, utegne biti zelo naporno.

Trzin, 11. septembra 1997